

جشن‌های اسلامی - شیعی در ایران

برپایه‌ی گزارش‌های سفرنامه‌نویسان، مستشرقان و ایران‌شناسان
(از دوره‌ی صفوی تا پهلوی اول)

محسن حسام مظاهری

۹۱-
مطالعات
اجتماعی
شیعه

بسم الله الرحمن الرحيم
هست کلید در گنج حکیم

اصفهان - سردر ورودی مسجد شیخ لطف الله
(خط کوفی بنایی)

جشن‌های اسلامی - شیعی در ایران

برپایه‌ی گزارش‌های سفرنامه‌نویسان، مستشرقان و ایران‌شناسان

(از دوره‌ی صفوی تا پهلوی اول)

محسن حسام مظاهری

نشر آفا

۱۴۰۱

سرشناسه: مظاهری، محسن حسام، ۱۳۶۱ -
عنوان و نام پدیدآور: جشن های اسلامی - شیعی در ایران بر پایه ی گزارش های سفرنامه نویسان،
مستشرقان و ایران شناسان (از دوره صفوی - تا پهلوی اول)/محسن حسام مظاهری.
مشخصات نشر: اصفهان: آرما، ۱۴۰۱.
مشخصات ظاهری: ۸۱۶ ص: مصور (بخشی رنگی)، جدول، عکس (بخشی رنگی)، نمودار.
فروست: کتاب های سرو، مطالعات فرهنگ شیعی/دبیر مجموعه محسن حسام مظاهری: ۳۲.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۶۷۹-۱۴-۱
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
یادداشت: کتابنامه.
یادداشت: نمایه.
موضوع: شعایر و مراسم مذهبی -- ایران -- تاریخ
Rites and ceremonies -- Iran -- History
جشن ها -- ایران -- تاریخ
Fasts and feasts -- Iran -- History
خاورشناسان -- دیدگاه درباره شیعه
Middle East specialists -- Views on Shiites
رده بندی کنگره: BP۲۵۹
رده بندی دیویی: ۷۳/۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی: ۸۹۳۳۶۴۶
اطلاعات رکورد کتابشناسی: فیبا

اصفهان/صندوق پستی: ۸۱۴۶۵-۱۹۷۳ تلفن: ۰۹۱۳۳۲۰۹۴۵
توزیع: پخش ققنوس ۰۲۱۶۶۴۰۸۶۴۰ پخش صدای معاصر ۰۲۱۶۶۹۷۸۵۸۲ پخش فدک ۰۳۱۳۳۳۵۱۲۰۷ پخش مداد آبی ۰۲۱۸۸۳۵۶۴۳۶
فروش اینترنتی: چهارسوق 4s000q.ir سی بوک 30book.com پاتوق کتاب bookroom.ir
کتاب الکترونیک: فیدیبو - طاقچه
کلیه ی حقوق محفوظ و مخصوص نشر آرما است. تکثیر، انتشار و بازنویسی این اثر یا قسمتی از آن به هر صورت از قبیل کاغذی، الکترونیکی و صوتی بدون اجازه ی مکتوب ناشر ممنوع است و پیگرد قانونی دارد.

ناشر آرما

جشن های اسلامی - شیعی در ایران

بر پایه ی گزارش های سفرنامه نویسان، مستشرقان و ایران شناسان
(از دوره صفوی تا پهلوی اول)

محسن حسام مظاهری

شمارگان: ۳۰۰ نسخه / نوبت چاپ: اول ۱۴۰۱ / شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۶۷۹-۱۴-۱
طراحی جلد: محمد صمدی / صفحه آرا: مسعود چترروز

www.nashrearma.com

کتاب‌های سرو

(مطالعات اجتماعی شیعه)

دبیر مجموعه: محسن حسام‌مظاهری

۳۲

«کتاب‌های سرو» مجموعه‌ای از پژوهش‌های فرهنگی اجتماعی در موضوع تشیع و شیعیان است. در این مجموعه، به تشیع به مثابه‌ی «دین زیسته» و از منظر دانش‌های اجتماعی (جامعه‌شناسی، انسان‌شناسی، ارتباطات و رسانه و مطالعات فرهنگی) پرداخته شده و مقولات و مسایل انضمامی مرتبط با این مذهب و وضعیت پیروانش در دنیای امروز مورد بررسی و مطالعه قرار می‌گیرد. به تبع تنوع این مقولات و مسایل، گستره‌ی موضوعی کتاب‌ها نیز وسیع است و مواردی چون مناسک و آیین‌های شیعی (عزاداری، زیارت، نذر، اعتکاف وغیره)، سازمان رسمی شیعه (حوزه و روحانیت)، گفت‌وگوهای شیعی، زیست روزمره، فرهنگ مادی و معنوی شیعیان و دیگر موارد مشابه را شامل می‌شود.

برای یحیی و یوسف

که روزان آمدن شان

عیدان تیرگان و مهرگان من اند

من از جشن‌های شما نفرت و کراهت دارم، و از گردهمایی‌های مخصوص شما بیزارم. اگرچه قربانی‌های تمام‌سوز و هدایای آردی‌تان را به من تقدیم کنید، نخواهم پذیرفت. و قربانی‌های رفاقتِ پرواری‌های شما را منظور نخواهم داشت. سروصدای سرودهایتان را از من دور کنید! من به نوای چنگ‌های شما گوش نخواهم کرد.

عهد عتیق، کتاب عاموس، ۲۲: ۵-۲۴

مگر نمی‌دانید اندکی خمیرمایه موجب ورآمدن تمامی خمیر می‌شود؟ خویش‌تان را از خمیرمایه‌ی کهنه پاکیزه‌سازید تا خمیر تازه باشید. چراکه فطیر هستید. زیرا برده‌ی فصیح ما که همانا مسیح است، ذبح شده است. پس بدین سان، عید را نه با خمیرمایه‌ی کهنه و نه با خمیرمایه‌ی خبثت و شرارت، بلکه با فطیر پاکی و راستی برپا کنیم.^۲

عهد جدید، رساله‌های پولس، رساله‌ی اول به کرتیان، ۵: ۶-۸

خداوند ما! فرو فرست بر ما مائده‌ای از آسمان تا ما را آن مائده عید بود (روزی نامدار و کاری نامور) ما را که پیشینیانیم و ایشان را که پسینان باشند و نشانی بود از تو و روزی ده ما را و تو بهتر روزی دهانی.^۳

قرآن، ۵: ۱۱۴

۱. کتاب مقدس عهد عتیق ۲۰۱۴: ۱۱۸۶.

۲. کتاب مقدس عهد جدید ۱۳۸۷: ۸۳۲.

۳. قرآن کریم ۱۳۸۸: ۱۲۷.

فهرست

مقدمه/۱۷

بخش اول - درآمدی بر آیین‌های جشن در اسلام و ایران/۲۵

فصل ۱: آیین‌های جشن در ادیان/۲۷

عناصر مشترک در آیین‌های جشن/۳۰

اقسام آیین‌های جشن/۳۱

جشن‌های دینی مذهبی/۳۲

نگاهی گذرا به آیین‌های جشن در ادیان بزرگ/۳۹

جشن‌های یهودیان/۳۹

روش هاشانا/۴۰

یوم کیپور/۴۰

سوگوت/۴۰

חנוکا/۴۱

ماه ادار - پوریم/۴۱

پسح/۴۲

شاووعوت/۴۲

جشن‌های مسیحیان/۴۲

کریسمس/۴۳

اپیفانی/۴۴

عید پاک/۴۴

پنجاهه/۴۵

هالوین/۴۵

جشن‌های هندوان/۴۶

داشهر/۴۶

دیپاوالی/۴۷

هولی/۴۷

کریشنا جایانتی/۴۷

گانش چاتوری/۴۸

جشن‌های بوداییان/۴۸

لوسار/۴۸

مگه پوجا/۴۹

ویساک/۴۹

آسالایوجا/۴۹

روز یاد ماسامیاوا/۴۹

روز کاتینا/۵۰

روز سنگه/۵۰

جشن های منداایان (صابئین)/۵۰

عید بزرگ/۵۱

عید کوچک/۵۱

عید پنجه/۵۱

عید فرشته/۵۱

فصل ۲: آیین های جشن در ایران باستان/۵۳

نوروز/۶۰

نوسرد/۶۵

تیرگان/۶۶

مهرگان/۶۶

سده/۷۰

فصل ۳: آیین های جشن در اسلام و تشیع/۷۳

۱. اعیاد اسلامی/۷۷

۱-۱. فطر/۷۹

۱-۲. قربان/۹۸

۲. دیگر جشن های اسلامی/۱۱۸

۲-۱. جشن های مشترک شیعه و سنی/۱۲۰

۲-۱-۱. جشن های تکریم حضرت محمد/۱۲۱

۲-۱-۱-۱. مولود/۱۲۲

۲-۱-۱-۲. مبعث / معراج/۱۳۱

۲-۱-۱-۴. هجرت/۱۳۴

۲-۱-۱-۵. شق القمر/۱۳۵

۲-۱-۱-۶. غزوه ی بدر/۱۳۶

۲-۱-۱-۷. فتح مکه/۱۳۶

۲-۱-۱-۸. حمل آمنه/۱۳۷

۲-۱-۲. ایام مقدس/۱۳۸

۲-۱-۲-۱. شب برات/۱۳۸

۲-۱-۲-۲. شب قدر/۱۴۶

۲-۱-۲-۳. شب رغائب/۱۵۰

- ۲-۱-۲-۴. دحو الارض/۱۵۱
- ۲-۱-۲-۵. نیمه ی رمضان/۱۵۲
- ۲-۱-۲-۶. عرفه/۱۵۴
- ۲-۱-۲-۷. حلول ماه رجب/۱۵۶
- ۲-۱-۲-۸. حلول ماه شعبان/۱۵۹
- ۲-۱-۲-۹. حلول ماه رمضان/۱۵۹
- ۲-۲. جشن های اختصاصی اهل سنت/۱۶۰
- ۲-۲-۱. اول محرم/۱۶۱
- ۲-۲-۲. عاشورا/۱۶۲
- ۲-۲-۳. روز غار/۱۶۶
- ۲-۲-۴. میلاد امام شافعی/۱۶۶
- ۲-۲-۵. هفته ی محمد بن عبد الوهاب/۱۶۷
- ۲-۲-۶. عید الابرار/۱۶۸
- ۲-۳. جشن های اختصاصی شیعه/۱۶۸
- ۲-۳-۱. جشن های تکریم حضرت علی/۱۷۰
- ۲-۳-۱-۱. غدیر/۱۷۲
- ۲-۳-۱-۲. مباحله/۱۷۹
- ۲-۳-۱-۳. اعطای انگشتر به سائل/۱۸۰
- ۲-۳-۱-۴. نزول سوره ی هل اتی/۱۸۱
- ۲-۳-۱-۵. ازدواج حضرت علی و حضرت زهرا/۱۸۲
- ۲-۳-۱-۶. فتح خیبر/۱۸۳
- ۲-۳-۱-۷. آغاز خلافت حضرت علی/۱۸۳
- ۲-۳-۲. میلاد رهبران شیعه/۱۸۴
- ۲-۳-۲-۱. میلاد امام علی/۱۸۶
- ۲-۳-۲-۲. میلاد امام زمان/۱۸۸
- ۲-۳-۲-۳. میلاد حضرت زهرا/۱۹۲
- ۲-۳-۲-۴. میلاد امام حسین/۱۹۲
- ۲-۳-۲-۵. میلاد امام رضا/۱۹۲
- ۲-۳-۳. مرگ دشمنان شیعه/۱۹۳
- ۲-۳-۳-۱. قتل عمر بن خطاب/۱۹۴
- ۲-۳-۳-۲. قتل ابن ملجم/۲۰۸
- ۲-۳-۳-۳. مرگ یزید/۲۱۰
- ۲-۳-۳-۴. قتل عثمان/۲۱۱

بخش دوم: اسنادی از جشن‌های اسلامی- شیعی در ایران به روایت سفرنامه‌نویسان و مستشرقان/ ۲۲۱

فصل ۴: گزارش آماری اسناد/ ۲۲۳

الف مشخصات اسناد/ ۲۲۵

فراوانی اسناد در ادوار مختلف/ ۲۲۵

موضوع اسناد/ ۲۳۲

پراکندگی جغرافیایی اسناد/ ۲۳۴

ب مشخصات نویسندگان/ ۲۳۶

تعداد و جنسیت نویسندگان/ ۲۳۶

ملیت نویسندگان/ ۲۳۶

تعلق شغلی نویسندگان/ ۲۳۷

اهداف سفر نویسندگان/ ۲۳۹

فصل ۵: دوره‌ی صفویه/ ۲۴۱

۱. ممبره/ ۲۵۱

۲. شرلی/ ۲۵۵

۳. دلا واله/ ۲۵۹

۴. فیگوتروا/ ۲۸۰

۵. کاتوف/ ۲۸۴

۶. هربرت/ ۲۹۰

۷. استودارت/ ۲۹۹

۸. اولتاریوس/ ۳۰۱

۹. دومان/ ۳۰۹

۱۰. ته ونو/ ۳۱۶

۱۱. دوشینون/ ۳۲۱

۱۲. تاورنیه/ ۳۲۷

۱۳. شاردن/ ۳۳۲

۱۴. بدیک/ ۳۶۱

۱۵. اشترویس/ ۳۶۶

۱۶. کاره/ ۳۶۹

۱۷. فرایر/ ۳۷۳

۱۸. سانسون/ ۳۷۸

۱۹. کمپفر/ ۳۸۴

۲۰. کارپری/۳۹۵

۲۱. دو بروین/۴۰۰

فصل ۶: دوره‌ی زندیه/۴۰۷

۲۲. نیبور/۴۱۷

۲۳. گملین/۴۱۵

۲۴. فرانکلین/۴۱۸

فصل ۷: دوره‌ی قاجار/۴۲۳

۲۵. وارینگ/۴۳۵

۲۶. ژوبر/۴۳۹

۲۷. بن تان/۴۴۳

۲۸. تانکوانی/۴۴۵

۲۹. موریه/۴۴۸

۳۰. پاتینجر/۴۵۴

۳۱. اوزلی/۴۵۶

۳۲. ملک‌م/۴۵۹

۳۳. کوتزبوته/۴۶۱

۳۴. پورتر/۴۶۴

۳۵. مانی/۴۶۶

۳۶. شوپرل/۴۶۹

۳۷. بریاند/۴۷۴

۳۸. کیتو/۴۷۶

۳۹. کورف/۴۸۶

۴۰. فریزر/۴۹۰

۴۱. کمبل/۴۹۶

۴۲. استوارت/۴۹۹

۴۳. سیموئیچ/۵۰۲

۴۴. فاولر/۵۰۵

۴۵. سالتیکوف/۵۰۹

۴۶. فلاندن/۵۱۲

۴۷. کلمباری/۵۱۶

۴۸. برزین/۵۱۹

۴۹. هولمز/۵۲۴
۵۰. شیل/۵۲۷
۵۱. پولاک/۵۳۲
۵۲. چریکوف/۵۳۷
۵۳. بینینگ/۵۴۰
۵۴. بابن و هوسه/۵۴۷
۵۵. بروگش/۵۴۹
۵۶. وامیری/۵۶۰
۵۷. فرد/۵۶۳
۵۸. مون سی/۵۶۹
۵۹. آنهولت/۵۷۱
۶۰. ویلز/۵۷۵
۶۱. پیگوت/۵۸۳
۶۲. ریوادنیرا/۵۸۵
۶۳. یوشیدا/۵۸۸
۶۴. فوروکاوا/۵۹۲
۶۵. سوروگین//۵۹۶
۶۶. هولتسر/۵۹۹
۶۷. اورسل/۶۰۲
۶۸. رستم/۶۰۶
۶۹. بنجامین/۶۱۰
۷۰. هدین/۶۱۳
۷۱. کرزن/۶۱۶
۷۲. شفر/۶۱۸
۷۳. فوریه/۶۲۱
۷۴. بل/۶۲۹
۷۵. بیت/۶۳۲
۷۶. ویلسون/۶۳۵
۷۷. سایکس/۶۴۸
۷۸. ویشارد/۶۵۳

۷۹. بریکتو/۶۵۶

۸۰. اوین/۶۶۱

۸۱. دیویس/۶۶۸

۸۲. پونا فیدن/۶۷۳

۸۳. دالمانی/۶۸۲

فصل ۸: دورهی پهلوی اول/۶۸۹

۸۴. هوموند/۶۹۴

۸۵. نوردن/۶۹۹

۸۶. ریچاردز/۷۰۱

۸۷. کازاما/۷۰۳

۸۸. دونالدسون/۷۰۷

۸۹. ماسه/۷۱۴

کتاب نامه/۷۲۷

نمایه/۷۲۵

علايم اختصاری

م: میلادی

ق: قمری

ش [بعد از عدد]: شمسی

ش [قبل از عدد]: شماره‌ی

ج: جلد

ح: حدوداً

ب: بعد از

بی: بیش از

پ: پیش از

نک: نگاه کنید به

؟: نامعلوم یا محل تردید

مقدمه

این کتاب حاصل پژوهشی است در باب حوزه‌ای از تاریخ اجتماعی دین و مناسک دینی در ایران شیعی که تاکنون کمتر محل توجه محققان بوده است؛ حوزه‌ی آیین‌های شادمانه و جشن‌های دینی و مذهبی. در امتداد پروژه‌ی پژوهشی شخصی‌ای که دو دهه است دنبال می‌کنم و حول محور شناخت و فهم تغییرات مناسکی تشیع ایرانی و منطق این تغییرات سامان یافته، در این کتاب به مناسک سرور و شادی و ویژگی‌ها و تغییرات آن‌ها پرداخته‌ام. آنچه در این پژوهش به دنبالش بوده‌ام، تدوین فهرستی از جشن‌های مذهبی مهم در ایران شیعی و گردآوری، بررسی و تدوین داده‌هایی از چگونگی برگزاری آن‌ها برای رسیدن به شناخت و فهمی حتی‌الامکان جامع و دقیق از روند ابداع یا بازتعریف و تغییرات فرمی مضمونی این مناسک در پنج قرن اخیر است. برای دستیابی به چنین هدفی، یکی از مهم‌ترین و غنی‌ترین منابع، سفرنامه‌ها و دیگر آثاری است که مستشرقان، ایران‌شناسان و جهانگردانی که به ایران سفر کرده‌اند، پدید آورده‌اند. به جهت فقر ادبیات «تاریخ اجتماعی» و فقدان این روش علمی در آثار نویسندگان و تاریخ‌نگاران ایرانی و اسلامی تا پیش از دوره‌ی معاصر، سفرنامه‌های خارجی‌ان منابعی منحصر به فرد و ارزشمند در شناخت جامعه‌ی ایرانی خصوصاً در قرن‌های دهم تا سیزدهم هجری محسوب می‌شوند. جایگاه «بیگانه» (غیرباورمند غیربومی) موقعیت ممتازی برای پدیدآورندگان این آثار فراهم آورده بود تا

حیات روزمره و فرهنگ عمومی جامعه‌ی ایرانی را از بیرون و به مثابه‌ی ابژه ببینند و بشناسند و گزارش کنند. مشاهده‌ی آنان، بالقوه از سه حجاب «عادت»، «تکرار» و «تعلق» عاری بوده و در نتیجه می‌توانسته‌اند چیزی را ببینند که یک ایرانی شیعه در آن روزگاران نمی‌توانسته ببیند. با این وجود سفرنامه‌ها نیز بعضاً دچار آسیب‌هایی هستند و عواملی چون زمینه‌ی اروپامداری^۱ و غلبه‌ی گفتمان «شرق‌شناسی»^۲ در آن‌ها و نیز سوگیری‌های منفی برخی از سفرنامه‌نویسان و دانش محدود و شناخت ناکافی برخی از ایشان از فرهنگ و تاریخ اسلام و تشیع و ایران بستر ساز ورود پاره‌ای مطالب مغشوش، تحریف‌شده و غیردقیق در این منابع شده است که مواجهه‌ی محتاطانه و انتقادی با آن‌ها را ضروری می‌سازد.^۳ تلاش کرده‌ام در بررسی و استناد به این منابع در کتاب حاضر به این ضرورت پایبند باشم.

با اوصافی که گفته شد، کتاب حاضر در دنباله و تکمیل کتاب قبلی *ام‌ترژدی جهان اسلام* است که در سال ۱۳۹۷ و با موضوع بررسی گزارش‌ها، توصیفات و تحلیل‌های سفرنامه‌نویسان، مستشرقان و ایران‌شناسان از آیین‌های عزاداری مذهبی در ایران منتشر شد. با این دو کتاب، می‌توان به تصویری نسبتاً کامل از مناسک سوگ و سور شیعیان ایرانی در قرون دهم تا سیزدهم هجری و تغییر و تحولات این مناسک دست یافت.

در کتاب حاضر، افزون بر منابع ترجمه‌شده، شمار قابل توجهی از منابعی که تاکنون به فارسی ترجمه نشده‌اند در زبان‌های گوناگون بررسی شده و اطلاعات ناب و ارزشمند فراوانی که در باب جشن‌های مذهبی در آن‌ها بود، استخراج شده و اختصاصاً برای کتاب حاضر به فارسی ترجمه شده است.^۴ همچنین تلاش کرده‌ام در حد امکان بخش‌های مرتبط با جشن‌های مذهبی در ترجمه‌های فارسی موجود را با متن زبان اصلی مطابقت دهم. در این مطابقت‌ها،

1. Eurocentrism.

2. Orientalism.

۳. در مقدمه‌ی *ترژدی جهان اسلام*، درباب خاستگاه معرفتی تولید سفرنامه‌های اروپایی و رویکرد مطلوب در مراجعه به این منابع، به تفصیل مطالبی آورده‌ام؛ نک: مظاهری ۱۳۹۷: ۲۳-۲۶.

۴. هنوز شمار بالایی از سفرنامه‌های اروپاییان به ایران در زبان‌های مختلف به فارسی ترجمه نشده‌اند. در بین این منابع، کم نیست آثاری که به جهت غنای مطالب، ترجمه‌ی کامل‌شان به فارسی ضرورت دارد و می‌تواند دانش ما از حیات فرهنگی اجتماعی ایران و ایرانیان در قرون اخیر را ارتقا بخشد.

چنان‌که در فصل‌های بعدی گفته خواهد شد، به مواردی از افتادگی عبارات و جملاتی از متن اصلی در ترجمه‌ها برخوردیم که با وجود اهمیت، عمداً یا سهواً ترجمه نشده یا از متن حذف شده بودند. به نظر می‌رسد افزون بر کم‌دقتی برخی مترجمان و عدم وفاداری کامل به متن اصلی و یا روش غیرحرفه‌ای برخی از ایشان در دستکاری و اصلاح اطلاعاتی که در سفرنامه‌ها آمده و به‌زعم ایشان نادرست است (خصوصاً اطلاعات مذهبی)، دلایل دیگری چون پرهیز از طرح موضوعات حساس مذهبی و نیز ممیزی رسمی و دستوری در این افتادگی‌ها و حذف‌ها مؤثر بوده‌اند. به‌طور خاص این امر در مورد مطالب مربوط به جشن‌های حساسیت برانگیز مانند «نهم ربیع» کاملاً مشهود است. در مقابله با متون اصلی، تلاش کردم این افتادگی‌ها برطرف شود. در مواردی هم که ترجمه‌ی موجود نارسایی‌های زیادی داشت، از نقل آن صرف نظر شده و متن مورد نظر از زبان اصلی مجدداً ترجمه شده است.

در مجموع برای نگارش کتاب حاضر، بیش از ۶۰۰ منبع به قلم بیش از ۵۰۰ نفر سفرنامه‌نویس و محقق غیرایرانی و غیرمسلمان که احتمال می‌رفت حاوی مطلبی درباره‌ی جشن‌های مذهبی باشند، را بررسی کرده‌ام.^۱ علاوه بر کتابخانه و آرشیو شخصی خودم، از منابع موجود در «کتابخانه‌ی ملی جمهوری اسلامی»، «کتابخانه‌ی مجلس شورای اسلامی»، «کتابخانه‌ی بنیاد ایران‌شناسی»، «کتابخانه‌ی حسینی‌ی ارشاد»، «کتابخانه دانشگاه تهران» و «کتابخانه‌ی تاریخ ایران و اسلام» و نیز پایگاه‌ها و آرشیوهای اینترنتی متعدد از جمله کتابخانه‌های دانشگاه‌های اروپایی و آمریکایی برای دسترسی به نسخه‌های فیزیکی یا فایل‌های دیجیتال آن‌ها بهره برده‌ام. این بررسی، منجر به یافتن گزارش‌ها، توصیفات و اسنادی از ۸۹ نفر شد که مشخصاً از ۲۵ نفر آن‌ها پیش از این اثری به فارسی ترجمه نشده بود. در بسیاری از منابع بررسی شده نیز مطلب قابل اعتنائی درباره‌ی جشن‌های مذهبی نیافتیم. یکی از یافته‌های این پژوهش همین است که توجه سفرنامه‌نویسان به جشن‌های

۱. برای شناسایی منابع، علاوه بر جستجوهای نویه‌ای و مکرر کتابخانه‌ای و اینترنتی و رصد مستمر تازه‌های نشر، از کتاب‌شناسی‌ها و مقالاتی که پیشتر با موضوع سفرنامه‌های ایران نگاشته شده‌اند، بهره بردم؛ از جمله: صبا ۱۳۴۵؛ گابریل ۱۳۴۸؛ کاظمی ۱۳۴۹؛ پوراحمد جکتاجی ۱۳۵۵؛ الف؛ پوراحمد جکتاجی ۱۳۵۵؛ بابا زاده ۱۳۵۷؛ همایون فرد ۱۳۵۹؛ کرزن ۱۳۶۷؛ بختیار ۱۳۶۷؛ محسنیان‌راد ۱۳۷۱-۱۳۷۲؛ دانش‌پژوه ۱۳۸۰؛ ثوابت ۱۳۸۰؛ شبانی ۱۳۸۱؛ متاجی کجوری و حاجی حسین تهرانی ۱۳۹۰؛ جوادی یگانه و زادقناد ۱۳۹۴؛ سلماسی‌زاده ۱۳۹۴؛ مظاهری ۱۳۹۷.

مذهبی ایرانیان، با فاصله‌ای زیاد، کمتر از توجه‌شان به عزاداری‌های مذهبی بوده است.

ذکر این نکته ضروری است که رویکرد کتاب حاضر در بررسی و معرفی جشن‌های مذهبی، به مثابه‌ی جزئی از فرهنگ عامه‌ی مذهبی جامعه‌ی ایرانی، رویکردی پژوهشی و توصیفی است، نه ترویجی و تجویزی. با اذعان بر این نکته که لزوماً همه‌ی وجوه فرهنگ دینی عامه نمی‌توانند مورد تأیید و قابل قبول باشد و این فرهنگ از مضامین، عناصر و اجزای نامطلوب، مخرب و آسیب‌زننده مبرا نیست. نقد و ارزیابی و آسیب‌شناسی فرهنگ عامه، مجال مستقلی را می‌طلبد و بیرون از اهداف کتاب حاضر و انگیزه و حوزه‌ی تخصص نویسنده‌ی آن است. امیدوارم با این توضیح، دلیل پرداختن به برخی مطالب که در فصل‌های آینده درباره‌ی آیین‌ها و رسوم از قبیل نهم ربیع آمده، روشن شده باشد. خوب یا بد، این جشن‌ها هم بخشی از فرهنگ عامه‌ی مردمان و تاریخ اجتماعی تشیع ایرانی است و حذف و نادیده‌انگاری آن‌ها در پژوهش‌های علمی، خطا و تحریف واقعیت است. البته که این مطالب به جهت مضامین توهین‌آمیز نسبت به مقدسات اکثریت بدنه‌ی جهان اسلام به هیچ وجه مورد تأیید من نیست و تنها به ضرورت پژوهشی و فرهنگ‌شناختی در کتاب آورده شده است. اطمینان دارم که عموم مخاطبان و خوانندگان این کتاب، از جمله مخاطبان محترم اهل سنت، به این نکته توجه داشته و تفاوت یک اثر پژوهشی با آثار ایدئولوژیک یا مذهبی را کاملاً درک می‌کنند.

کتاب حاضر دو بخش و جمعاً هشت فصل را شامل می‌شود. در بخش نخست کتاب، که حکم مدخل تحقیقی و مقدمات نظری موضوع را دارد، تصویری کلی از آیین‌های جشن در ایران و اسلام و دیگر ادیان ارایه شده است. فصل ۱ به تعریف آیین‌های جشن و اقسام آن‌ها و عناصر مشترک در آن‌ها اختصاص یافته است. در ادامه ویژگی‌های جشن‌های دینی و مذهبی بیان شده و به صورت گذرا مهم‌ترین سنت‌های جشن در پنج دین بزرگ که به جهت قرابت جغرافیایی و فرهنگی با مسلمانان، محتمل است در تکوین فرهنگ مناسکی آن اثرگذار بوده باشند (یعنی یهود، مسیحیت، هندوئیسم، بودیسم و مندایی) مرور شده‌اند. فصل ۲ به جهت تأثیرگذاری بالایی که جشن‌های ایران باستان بر شکل‌گیری، ابداع و بازتعریف جشن‌های اسلامی شیعی در ایران داشته‌اند، به معرفی آن‌ها اختصاص یافته است. در فصل

۳، مدلی برای سنخ‌شناسی آیین‌های جشن در اسلام و تشیع ارایه شده که در آن مهم‌ترین این جشن‌ها در دو دسته‌ی کلی (اعیاد و دیگر جشن‌ها) و چهار دسته‌ی فرعی تقسیم شده‌اند. ذیل هر دسته، مهم‌ترین مصادیق آن معرفی و تاریخچه‌ی هر کدام بررسی شده است. جمعاً در این فصل، خواننده‌ی کتاب، شناختی اجمالی با ۳۳ جشن اسلامی شیعی پیدا می‌کند. برای نگارش این فصل و به‌جهت اهمیت مباحث آن، افزون بر سفرنامه‌های اروپاییان به ایران، منابع فراوان دیگری از متون تاریخی و حدیثی تا سفرنامه‌ها و آثار مستشرقان درباره‌ی دیگر کشورهای اسلامی و نیز منابع مربوط به فرهنگ عامه مناطق مختلف کشور مورد استفاده و استناد قرار گرفته‌اند.

بخش دوم کتاب، «اسنادی از جشن‌های دینی مذهبی در ایران به روایت سفرنامه‌نویسان و مستشرقان» نام دارد و بدنه‌ی اصلی کتاب حاضر است. در نخستین فصل از این بخش (فصل ۴)، گزارشی آماری از اسناد بررسی شده در کتاب و پدیدآورندگان شان ارایه شده است. منظور از سند، هر متن مکتوب یا تصویری است که ناظر به یک موقعیت آیینی مشخص باشد. سند مکتوب ممکن است گزارش تفصیلی یا اجمالی نویسنده‌ی کتاب از مشاهده‌ی حضوری و مستقیم در یک جشن مذهبی (با زمان و مکان مشخص) یا توصیفی کلی از یک جشن براساس مجموع مشاهدات خود نویسنده یا بررسی اسناد کتابخانه‌ای و گزارش‌های دیگران باشد. بنابراین اسناد بررسی شده در کتاب حاضر چهار گونه‌اند:

- «گزارش تفصیلی»: گزارش مفصل نویسنده از مشاهده‌ی بدون واسطه یا تجربه‌ی مشارکت خود در یک آیین جشن مذهبی؛
- «گزارش کوتاه»: اشاره‌ی کوتاه نویسنده به مشاهده‌ی بدون واسطه یا تجربه‌ی مشارکت خود در یک آیین جشن مذهبی؛
- «توصیف»: معرفی، توصیف یا گزارش باواسطه‌ی یک آیین جشن مذهبی براساس گزارش‌های دیگران؛

- «عکس»: تصویر مستند یا نقاشی یا گراوری مربوط به یک آیین جشن مذهبی که نویسنده در کتاب خود آورده؛ اعم از آن‌که توسط خود او یا دیگران ثبت شده باشد.

فصل‌های پنجم تا هشتم به ترتیب به بررسی اسناد دوره‌های تاریخی صفویه، زندیه، قاجار و پهلوی اول اختصاص یافته است. در هریک از این فصل‌ها، پس از گزارشی کوتاه از آن دوره، اسناد آن به ترتیب تاریخی ثبت هر سند آورده شده است. پیش از نقل هر سند، نویسنده و پدیدآور آن معرفی شده است. در این معرفی‌های کوتاه، برخی مشخصات سفرنامه‌نویسان که در ارزیابی گزارش‌ها و سنجش میزان اعتبار و استنادپذیری آن‌ها اهمیت دارند (نظیر: جنسیت، سن، تحصیلات، شغل و کارنامه، فهرست آثار، هدف از سفر به ایران، میزان آشنایی با اسلام، ایران و زبان فارسی، مدت حضور و اقامت نویسنده در ایران و پراکندگی جغرافیایی سفرهایش در این کشور) برپایه‌ی اطلاعاتی که در خود منبع آمده و نیز داده‌های تکمیلی از دانشنامه‌ها و دیگر منابع آورده شده است. درباره‌ی هر سند، توضیحات لازم ازجمله برجسته‌سازی داده‌ها و اطلاعات مهم تاریخی از حیث آیین پژوهی ذکر شده است. همچنین موضوع و تاریخ هر سند (تاریخ مشاهده‌ی آیین توسط نویسنده یا در صورت نامشخص بودن آن تاریخ انتشار کتاب) براساس سه گاه‌شماری میلادی، قمری و شمسی و نیز موقعیت جغرافیایی هر سند ذکر شده است. زمان و مکان هر سند براساس آنچه در منبع درج شده و در صورت فقدان این اطلاعات در منبع، با استنباط از فحوای مطالب کتاب مشخص شده است. برای تبدیل تاریخ‌ها نیز از نرم‌افزار برخط «با حساب»^۱ استفاده شده که طبق بررسی‌ها و تجارب پیشین، ابزار دقیق و قابل اعتمادی برای این عمل تشخیص داده شد.

به‌طور کلی، ادبیات پژوهشی موجود در باب جشن‌های مذهبی بسیار محدود و نارسا است. در مورد آیین‌های عزاداری، به‌ویژه در سال‌های اخیر آثار و پژوهش‌های متعددی نگاشته و منتشر شده است، اما روی دیگر مناسک جمعی شیعیان یعنی آیین‌های سور و شادمانی کمتر محل اعتنا و توجه محققان و پژوهشگران بوده است. براساس رصد و بررسی‌های مکرری که انجام داده‌ام، گرچه در برخی آثار به‌صورت بسیار مختصر و محدود شماری از گزارش‌ها و توصیفات سفرنامه‌نویسان از جشن‌های مذهبی مورد استناد قرار گرفته^۲، اما تاکنون گردآوری

1. <https://www.bahebab.ir/time/conversion/>

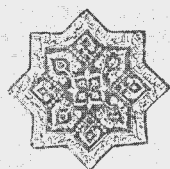
۲. ازجمله در: ایزدی ۱۳۹۵؛ حسینی ۱۳۹۱؛ گرگی مله‌گاله ۱۳۹۳، مهربان جهرمی ۱۳۹۳؛ طلایی حاتم ۱۳۹۳.

و بررسی کامل این گزارش‌ها و توصیفات مستقلاً موضوع کتاب و پژوهش منتشرشده‌ای در زبان فارسی نبوده است و می‌توان گفت کتاب حاضر نخستین اثر مستقل در این موضوع است. امیدوارم با این کتاب توانسته باشم به سهم خود گامی کوچک در جهت توسعه و تقویت مطالعات تاریخ اجتماعی شیعه و مناسک شیعی بردارم.

۰۴۰۰۰

آذر ۱۴۰۰

اصفهان

درآمدی بر آیین‌های جشن در اسلام و ایران

فصل ۱

آیین‌های جشن درادیان

قال رسول الله: إنّ لكل قوم عيداً
صحيح بخاری

جشن‌ها و اعیاد شاخه‌ای اصلی و فراگیر از آیین‌های جمعی است. در همه‌ی فرهنگ‌ها و جوامع، اشکالی از شادمانی‌های جمعی وجود دارد که نوعاً در طول تاریخ صورت آیینی یافته و جزیی از فرهنگ عمومی هر جامعه شده است. این دسته از جشن‌ها، براساس گاه‌شماری و تقویم رسمی در هر جامعه و به صورت ادواری برگزار می‌شوند. همین امر آن‌ها را از جشن‌های موردی، انفرادی و مصداقی متمایز کرده و صورت آیینی می‌بخشد. گرامی‌داشت روزهای مقدس، تکریم پیشوایان و قدیسان، بزرگداشت رویدادهای مهم تاریخی، ابراز وفاداری به خدایان و دیگر منابع امر قدسی، ابراز تعلق به گروه (خانوادگی، قومی، دینی، محلی و...) و انجام فعالیت‌های مشترک شغلی و جمعی از جمله دلایل برگزاری جشن‌ها در جوامع مختلف بوده است. آیین‌های جشن، مشابه دیگر آیین‌های جمعی، واجد کارکردهای متنوعی افزون بر دلیل رسمی برگزاری‌شان هستند؛ به تعبیر مقدسی در *البدء والتاریخ*:

[عیدها] برای گردآمدن و انجمن شدن مردم است تا با یکدیگر دیدار کنند و هم را ببینند، ناتوانان و مسکینان را یاری کنند و از رنج و کوشش‌ها و کار برآسایند و بندگان و ستوران خویش را آسوده بگذارند و این خود نوع بزرگی از سود است، برای هر کس که در فرمان خداوند به دیده‌ی خرد بنگرد و پند گیرد. و هرامتی را بر روی زمین عیدی و انجمنی است.^۱

خواجه نصیرالدین طوسی نیز در/ *خلاق ناصری* یکی از آثار مناسک جمعی را ایجاد مؤنست میان افراد و «محبت اهل خیر با یکدیگر» ذکر کرده و این ویژگی را حکمت تأکید دین (اسلام) بر برگزاری مناسک دینی به صورت جماعت دانسته است: «تا همه‌ی قوم... یکدیگر را ببینند و عهد انس مجدد گردانند، انبعاث ایشان بر محبت و مؤنست یکدیگر تزايد پذیرد»^۲.

عناصر مشترک در آیین‌های جشن

با وجود تفاوت‌ها و تنوعی که در اشکال مختلف آیین‌های جشن وجود دارد، اما این آیین‌ها را در چند ویژگی می‌توان مشابه دانست و حضور هشت عنصر مشترک را در آن‌ها شاهد بود. این عناصر مشترک عبارتند از:

۱. کنش جمعی؛ جشن الزاماً آیینی جمعی است و با گردهم‌آیی و انجمن‌کردن شماری از افراد معنا می‌یابد. به عبارت دیگر همه‌ی جشن‌ها مستلزم شکلی از اجتماع است.
۲. خوراک؛ همه‌ی جشن‌ها به نوعی با عمل خوردن انواع خوراکی‌ها، نوشیدنی‌ها و غذاها توأم اند. معمولاً هر جشن، فرهنگ غذایی خاص خودش را متأثر از مختصات اقلیمی فرهنگی جامعه‌ی پیرامون دارد که توسط شرکت‌کنندگان در آن پاس داشته می‌شود.

۳. بذل و بخشش؛ جشن‌ها نوعاً بیرون از محاسبات روزمره‌ی سود و زیان و نفع شخصی و تمایزات طبقاتی بین افراد برگزار می‌شوند و در آن‌ها سطحی از بخشش و عطا کردن بلاعوض را می‌توان جست؛ از برپایی ضیافت و دعوت از دیگران به حضور رایگان در آن تا اعطا یا تبادل هدیه.

۱. مقدسی ۱۳۸۶: ۷۵۷.

۲. نصیرالدین طوسی ۱۳۸۷: ۲۶۵.

۴. غیررسمی بودن؛ در زمان - مکان جشن، موقتاً شئون و قواعد «رسمی» زندگی روزمره نادیده انگاشته شده و قواعد و هنجارهای اخلاقی و رفتاری کمرنگ می‌شود. به‌گونه‌ای که گاهی افراد مجازند، بسته به عرف جامعه و قواعد جشن، رفتارهایی داشته باشند که در بیرون از زمان - مکان جشن انجام‌شان پذیرفته نیست. نظیر رفتارهای مضحک و طنزانه و یا انواع اشکال رقص. به عبارت دیگر جشن‌ها در سطوح مختلف واجد سطحی از «غیرجدی بودن» هستند.

۵. کلام؛ اجرای جشن‌ها نوعاً همراه با خواندن یا هم خوانی اذکار، اشعار و متون است. کلامی که شرکت‌کنندگان در آیین را به یکدیگر پیوند می‌زند. در جشن‌های دینی، این کلام، اهمیت ویژه‌ای دارد و شامل متون مقدس از جمله نیایش‌ها است.

۶. موسیقی؛ به موازات کلام، در جشن‌ها معمولاً عنصر موسیقی به نوعی حضور دارد و کلام به صورت ریتمیک و گاه همراه با نواختن آلات موسیقایی خوانده می‌شود.

۷. رقص؛ در بسیاری از جشن‌ها، شکلی از رقص یا حرکت‌های بدنی موزون و ریتمیک، به صورت انفرادی یا جمعی، وجود دارد. در جشن‌های دینی این رقص‌ها نیز معنا و دلالت آیینی و گاه مقدس دارند.

۸. شادی؛ و بالاخره یک عنصر مشترک در جشن‌ها، ابراز شادمانی است. به جز برخی موارد خاص، جشن‌ها نوعاً زمان‌هایی برای شادی جمعی‌اند و با رفتارهای شادمانه و خنده و سرور شرکت‌کنندگان همراه‌اند.

اقسام آیین‌های جشن

در یک دسته‌بندی کلی می‌توان مجموعه‌ی جشن‌ها و آیین‌های شادمانی را در پنج گروه دسته‌بندی کرد:

۱. جشن‌های باستانی، اسطوره‌ای و فصلی؛

۲. جشن‌های دینی و مذهبی؛

۳. جشن‌های ملی، میهنی و حکومتی؛

۴. جشن‌های محلی و منطقه‌ای؛

۵. جشن‌های خصوصی و خانوادگی^۱.

همچنین جشن‌ها را از حیث تکرارپذیری به جشن‌های موردی و یک‌باره که برای یک مناسبت خاص در یک زمان مکان مشخص برگزار شده و تمام می‌شوند و جشن‌های تکرار شونده که به صورت ادواری و طبق تقویم مشخص برگزار می‌شوند و صورت آیینی می‌یابند، تقسیم کرد. فردی / جمعی، شهری / روستایی، تک‌جنسیتی / عمومی، دینی / غیردینی و... دیگر دوگانه‌هایی‌اند که برای تقسیم‌بندی جشن‌ها براساس معیارهای مختلف می‌توان در نظر گرفت. اما در بین همه‌ی این گونه‌ها، جشن‌های دینی و مذهبی جایگاه برجسته و متمایزی از دیگران دارند و از مهم‌ترین، باسابقه‌ترین، گسترده‌ترین و محبوب‌ترین جشن‌ها نزد مردمان جوامع مختلف محسوب می‌شوند.

جشن‌های دینی - مذهبی

جشن‌های دینی از ویژگی‌های فرهنگی مشترک ادیان محسوب می‌شوند و در همه‌ی ادیان و گروه‌های دینی گوناگون، از ادیان ابتدایی و محلی تا ادیان فراگیر و جهانی، نوعی از مناسک جشن و شادمانی وجود دارد. این مناسک برای گروه‌های دینی کارکردهای متنوع و مهمی دارند؛ از جمله هویت‌بخشی، تحکیم روابط درون‌گروهی، ایجاد و حفظ انسجام بدنه‌ی پیروان و پاسخگویی به نیازهای فردی اجتماعی آن‌ها و در نتیجه رضایت‌بخشی بابت تعلق به گروه.

در ادیان مختلف، جشن‌های دینی معمولاً دو دسته‌ی کلی را شامل می‌شوند: یک دسته جشن‌های دینی «رسمی» که مستقیماً در نصوص دینی یا توسط بنیانگذار دین تأسیس شده‌اند و معمولاً برپایی و مشارکت در آن‌ها برای پیروان به گونه‌ای الزامی است؛ و دسته‌ی دیگر جشن‌هایی که ضرورتاً منشأ دینی ندارند و در ادوار بعدی حیات دین توسط پیروان یا رهبران دینی ایجاد شده یا صبغه‌ی دینی یافته‌اند و به مرور به فهرست جشن‌های دینی راه یافته‌اند. معمولاً جشن‌های دسته‌ی دوم، با وجود اهمیت کمتر و جایگاه حاشیه‌ای نسبت به جشن‌های رسمی، مردمی‌تر و عامه‌پسندتر بوده و با اقبال و مشارکت مردمی بیشتری همراه‌اند.

جشن‌های دینی مانند دیگر آیین‌های دینی نوعاً با باورها و رسوم منطقه‌ای و محلی پیوند دارند. این خصلت یعنی اثرپذیری آیین از اقلیم پیرامون در جشن‌های دینی حاشیه‌ای بیشتر مشهود است. به عبارت دیگر آیین‌های هر دین را باید در بافت زمانی - مکانی ظهور و حیات آن دین تحلیل و بررسی کرد؛ جشن‌های رسمی با زمان - مکان پیدایش دین و جشن‌های حاشیه‌ای با زمان - مکان حیات دین ارتباط بیشتری دارند. به‌ویژه در مورد ادیان جهانی که گستره‌ی جغرافیایی پیروان‌شان فراتر از یک اقلیم فرهنگی است و جوامع و خرده‌فرهنگ‌های متنوعی را شامل می‌شود، اثرپذیری آیین‌های دینی از فولکلور محلی گسترده‌تر است. به عنوان مثال به تفاوت‌های دو شاخه‌ی مسیحیت شرقی و مسیحیت غربی در تعداد، فرم و آداب جشن‌های دینی می‌توان اشاره کرد. مثال دیگر، فرهنگ دینی ارامنه‌ی ایرانی است که به‌شکلی شایان توجه فهرست بلندبالایی از جشن‌های و آیین‌های شادمانه را شامل می‌شود که محصول امتزاج و تلاقی سه آبشخور آموزه‌های دینی (مسیحیت ارتدوکس)، خصایص قومی (ارمنی) و فرهنگ ملی (ایرانی) است؛ جشن‌هایی که گرچه جملگی به عنوان «اعیاد کلیسای ارامنه» گرامی داشته می‌شوند، اما برخی خاستگاه ارمنی دارند و برخی خاستگاه مسیحی و برخی هم ریشه در ایران باستان دارند.^۱ به عنوان نمونه به اشتراک جشن‌های ایرانی «سده»، «نوسرد» و «تیرگان»، به ترتیب، با اعیاد ارمنی «دیارند آراج»، «ناواسارد» و «وارداوار» می‌توان اشاره کرد.^۲ براین اساس، بررسی و مطالعه‌ی فرهنگ مناسکی و آیینی گروه‌های دینی باید مقید به زمان - مکان باشد؛ کدام مقطع از حیات دین؟ در کدام جغرافیایش؟

همین ویژگی سبب می‌شود بین حوزه‌های فرهنگی ادیان از حیث آیین‌مندی، ازجمله در جایگاه، تعداد و کیفیت برگزاری جشن‌های دینی تفاوت‌هایی وجود داشته باشد. در مناطقی که پیشینه‌ی تاریخی بیشتر و فرهنگ آیینی غنی‌تر دارند، معمولاً آیین‌های دینی هم تنوع و تکرار افزون‌تری می‌یابند. اگر آیین‌های دینی را دانه‌های بذر در نظر بگیریم، خاک برخی حوزه‌های فرهنگی و اقلیم‌های جغرافیایی برای زایش و رشد آیین‌ها مستعدتر است و درمقابل، خاک برخی دیگر نامستعدتر. همین تفاوت‌ها است که به عنوان مثال اسلام سنی

۱. برای آشنایی با این جشن‌ها و آداب و تشریفات برگزاری آن‌ها، نک: مانوکیان ۱۳۵۲.

۲. نک: هوویان ۱۳۸۰: ۱۶۳-۱۹۱.

شمال آفریقا را از اسلام سنی حجاز از حیث آیین مندی و استعداد ظهور آیین‌های مختلف در دل خود تفاوت می‌بخشد؛ هرچه اولی فرهنگ آیینی غنی‌تر و پیچیده‌تری دارد، آیین‌های دومی تُنک‌تر و ساده‌ترند.

علاوه بر تعامل ادیان با مختصات فرهنگی جغرافیای جامعه‌ی پیروان‌شان، بین خود ادیان نیز، چونان دیگر نظامات فرهنگی، دادوستدهای فراوان رخ داده است. زمان‌ها و مکان‌های مقدس، اسطوره‌ها، مفاهیم و فرم‌های آیینی و مناسکی یکی از میادین این دادوستد گسترده بوده است. به عنوان مثال مفهوم و منسک «قربانی» (اعم از خونی و غیرخونی) به صورت‌های گوناگون در بسیاری از ادیان و گروه‌های دینی وجود دارد و جذبی از مناسک آن‌ها را تشکیل می‌دهد.^۱ این منسک که خاستگاه آن و نمونه‌های نخستین‌اش، چنان‌که مردم‌شناسان دین و باستان‌شناسان دین نشان داده‌اند، ادیان ابتدایی و حوزه‌ی فرهنگی «جادو» است که در آن‌ها نقش بلاگردان و پیشکش به محضر خدایان، ارواح، توت‌ها و دیگر اشکال امر قدسی برای جلب رضایت او یا فرونشاندن خشم وی را داشته، در ادیان ابراهیمی نیز بازتولید و بازتعریف شده و حضور جدی دارد.^۲ همچنین از حیث فرمی بسیاری از آیین‌های یهود ریشه در آیین‌های یونانی داشته و بسیاری از آیین‌های مسیحیت استمرار یافته یا مأخوذ از آیین‌های ادیان باستانی و بومی مناطق است. به عنوان مثال رگه‌هایی از اساطیر آرتک و مایا را می‌توان در آیین‌های مسیحیت در منطقه‌ی آمریکای لاتین (از جمله مکزیک) مشاهده کرد.^۳ مناسک و آیین‌های اسلامی نیز وامدار آیین‌های ادیان پیشین به ویژه مسیحیت، یهود و زرتشت هستند و رگه‌هایی از اقتباس و وام‌گیری در آن‌ها مشهود است. در فصل بعد، به وجود ارتباطات مشابه بین آیین‌های زرتشتی ایران باستان و آیین‌های اسلام/تشیع ایرانی اشاراتی خواهد شد. مثال‌های مهم دیگری را هم سید حسن تقی‌زاده در مقاله‌ی «جشن‌های ایرانی که مسیحیان آن را پذیرفته و یهودیان طرد کرده‌اند» ذکر کرده است. از جمله وی با شواهد و استدلالاتی بیان می‌کند که جشن «نوسردیل» نسطوریان کاملاً تحت تأثیر جشن ایرانی «نوسرد» ایجاد شده و حتی نامش هم برگرفته از آن است. گرچه مسیحیان نسطوری در این بازتولید، صفت دینی جدیدی (یادبود حواریون) به آن روز نسبت داده‌اند. همچنین

۱. نک: الیاده ۲/۱۳۸۵.

۲. نک: موس ۱۳۹۴؛ موس و او بر ۱۳۹۷؛ دورکم ۱۳۸۲؛ فریزر ۱۳۸۳.

۳. نک: سه‌یر ۱۳۹۴؛ مجتهدزاده ۱۳۹۲.

ارمنیان مسیحی همین روز را جانشین جشن قدیمی دوره‌ی بت پرستی (یا زرتشتی) قرار داده و آن را جشن مسیحی «تجلی رب» نامیده‌اند.^۱ یک نمونه‌ی دیگر عناصر بازمانده از باورها و فرهنگ شمنی در تشریفات مراسم عید قربان ترکمن‌ها است که رنگ و بوی اسلامی گرفته‌اند.^۲ نمونه‌ی دیگر آیین‌های دینی ژاپن است که از امتزاج عناصر چند فرهنگ از جمله شینتو، تائو، بودیسم و کنفوسیوس پدید آمده‌اند؛ پدیده‌ای که بایرون ارهارت^۳ از آن به «یکپارچگی و چندگانگی» تعبیر کرده^۴ و می‌توان برای دیگر گروه‌های دینی هم مشابه آن را به کار برد. باین اوصاف، سخن از «اصالت» در باب جشن‌ها و به‌طور کلی مناسک و آیین‌ها بسیار دشوار بوده و یافتن سرچشمه‌های اصلی و نقاط ابداع و تأسیس آن‌ها در بسیاری اوقات می‌توان گفت ناشدنی است.

همچنین در ادیانی که در تاریخ خود انشعابات بزرگی را تجربه کرده و پیروان‌شان در شاخه‌ها و مذاهب متمایزی دسته‌بندی شده‌اند، شاخه‌ها و مذاهب انشعابی نوعاً آیین‌ها و مناسک اختصاصی خودشان را دارند که آن‌ها را از دیگر مذاهب آن دین تمایز می‌بخشد. به عبارت دیگر ذیل جشن‌های «دینی»، یک شاخه‌ی جشن‌های «مذهبی» نیز باید در نظر گرفت که ناظر به این دسته از آیین‌های اختصاصی مذاهب است. مثال آشنا تمایز آیین‌های اهل سنت و شیعه در اسلام است. مشابه آن را در تمایز فرهنگ‌های آیینی سه شاخه‌ی عمده‌ی مسیحیت یعنی کاتولیسیسم، پروتستانتیسم و ارتدوکس نیز می‌توان دید که هر کدام از این شاخه‌ها و شاخه‌های فرعی یا میانی‌شان، به موازات آیین‌های مشترک مسیحی، آیین‌ها و جشن‌های اختصاصی خودشان را نیز دارند؛ مانند جشن «روز اصلاح» در مسیحیت پروتستان که برای گرامی‌داشت آغاز جنبش اصلاحی مارتین لوتر تأسیس شده است.

در هر دین، معمولاً جایگاه، تقویم، شمار و کیفیت آیین‌های دینی و مذهبی بین شاخه‌ها و مذاهب انشعابی تفاوت‌هایی دارد و معمولاً همه‌ی آن‌ها وضعیت یکسانی ندارند؛ در برخی فرهنگ آیینی برجسته‌تر است و در برخی حاشیه‌ای‌تر. به عنوان مثال، تشیع و مشخصاً تشیع امامیه از نظر آیینی و مناسکی (چه سوگواری، چه شادمانی و چه زیارت و...) نسبت به مذاهب اهل سنت و جماعت غنی‌تر و برخوردارتر است. به نظر می‌رسد یکی از عوامل

۱. تقی‌زاده ۱۳۸۰: ۲۳۹.

۲. نک: زرهبانی و نرسیسیانس ۱۳۹۲.

3. H. Byron Earhart.

۴. ارهارت ۱۳۸۴.

تبیین‌کننده‌ی این تفاوت، مقوله‌ای است که می‌توان از آن به «منطقِ موقعیت» تعبیر کرد؛ به معنای مختصات و شرایطی که قرارداداشتن در یک موقعیت پدیداری برای یک گروه دینی اقتضا می‌کند. به عنوان مثال، موقعیتِ اقلیت‌بودگی و انشعابی‌بودنِ تشیع، تمهید سازوکارهای هویتی جهت حفظ و بقای جامعه‌ی شیعه را ضرورت می‌بخشیده است و به اقتضای چنین ضرورتی در تشیع، آیین‌های هویت‌بخش و متمایزکننده از بدنه‌ی اکثریت (مسلمانان اهل سنت) پدید آمده‌اند؛ موقعیت و ضرورتی که مشابه آن در اسلام سنی وجود ندارد و لذا این شاخه از اسلام در مجموع از حیث مناسکی تنک‌تر از اسلام شیعی است. در ادامه خواهیم دید که همین امر زمینه‌ساز پیدایش و ابداع جشن‌های متنوعی در شیعه شده است که گاه اهمیت و جایگاهی برتر از اعیاد اسلامی مشترک یافته‌اند.

از مشترکات آیینی ادیان مختلف، موضوعات و مناسبت‌هایی است که منشأ پدیدآمدن آیین‌های جشن بوده‌اند؛ از جمله می‌توان موارد زیر را برشمرد:

- سالروز ولادت بنیانگذار / پیامبر هر دین/مذهب؛
- سالروز ولادت قدیسان و بزرگان اصلی هر دین/مذهب؛
- سالروز نزول / نگارش کتاب مقدس هر دین (در ادیان صاحب کتاب)؛
- سالروز تأسیس یا آغاز رسمی فعالیت و انتشار هر دین/مذهب؛
- سالروز پیروزی‌های بزرگ و تاریخ‌ساز هر دین/مذهب؛
- سالروز شکست یا مرگ دشمنان بزرگ هر دین/مذهب؛
- سالروز دیگر رخدادهای برجسته و نقاط عطف تاریخ هر دین/مذهب؛
- پایان ایام روزه‌داری و پرهیز؛
- آغاز سال نو دینی.

برای هر کدام این مناسبت‌ها در ادیان و مذاهب مختلف می‌توان مصادیقی یافت که به عنوان روزهای مقدس و مبارک و با آیین‌ها و تشریفات مذهبی و غیرمذهبی گرامی داشته می‌شوند. در جدول ۱ نمونه‌هایی از سنت‌های مشابه آیین‌های جشن در ادیان مختلف را آورده‌ام. چنان‌که در ادامه خواهیم دید، در بسیاری از این موارد شباهت نه تنها در مناسبت تقویمی جشن بلکه در مضامین و عناصر اصلی فرم‌های آیینی جشن‌های مشابه نیز دیده می‌شود.

جدول ۱: نمونه‌هایی از سنت‌های مشابه جشن در ادیان مختلف

موضوع	نام جشن	دین	مناسبت
ولادت بنیانگذار	ادار	یهود	ولادت موسی
	کریسمس	مسیحیت	ولادت عیسی
	ویساک	بودیسم	ولادت بودا
	نوسود	زرتشت	ولادت زرتشت
	کریشنا جایانتی	هندویسم	ولادت کریشنا
	دهوا دیمانه	صابئین مندایی	ولادت یحیی
	مولود	اسلام	ولادت محمد
آغاز سال نو	روش‌هشانا	یهود	آغاز سال نو یهودی
	کریسمس	مسیحیت	آغاز سال نو مسیحی (میلادی)
	نوروز	زرتشت	آغاز سال نو ایرانی
	دهواربا	صابئین مندایی	آغاز سال نو مندایی
	لوسار	بودیسم	آغاز سال نو تبتی
	دیپاولی	هندویسم	آغاز سال نو هندویی
	اول محرم	اسلام - سنی	آغاز سال نو اسلامی (قمری)
انجام مناسک قربانی	پسح	یهود	خروج بنی‌اسرائیل از مصر
	عید پاک	مسیحیت	رستاخیز مسیح
	گادهیمای	هندویسم	قربانی برای گادهیمای الهه‌ی هندو
	مهرگان	زرتشت	قیام کاوه‌آهنگر
	قربان	اسلام	مناسک حج - یادمان قربانی ابراهیم
مرگ دشمن بزرگ	پوریم	یهود	مرگ هامان
	مغ‌کشی	زرتشت	قتل گئومات
	هولی	هندویسم	مرگ هالیکا
	نهم ربیع	اسلام - شیعه	قتل عُمر

موضوع	نام جشن	دین	مناسبت
نزول کتاب مقدس	شاووعوت	یهود	وحی تورات
	قدر	اسلام	نزول دفعی قرآن
پایان ایام روزه	عید پاک	مسیحیت	پایان چله‌ی روزه
	کاتینا	بودیسم	پایان ایام عزلت
	فطر	اسلام	پایان ماه رمضان
نقطه‌ی کانونی آغازین	پنجاهه	مسیحیت	آغاز گسترش کلیسا
	مگه پوجا	بودیسم	آغاز تعالیم بودا
	بعثت	اسلام	آغاز نبوت محمد
	غدیر	اسلام - شیعه	اعلام ولایت علی

نکته‌ی آخر این که جشن‌های دینی و مذهبی معمولاً موسم گردهمایی پیروان هر گروه دینی است و مانند هر گردهمایی و اجتماع انسانی دیگر، نوعاً آداب و تشریفاتش مشتمل بر عناصر جذاب و لذت بخش است. این وجه آیین‌های دینی، که در واقع وجه بشری و غیرقدسی آن‌هاست، به خصوص در جشن‌ها و شادمانی‌ها برجسته‌تر و مشهودتر است. در جشن‌هاست که مرز قدسی و غیرقدسی آیین رقیق‌تر می‌شود و پیروان ادیان مجال می‌یابند گامی بیرون از چهارچوب‌های هنجارین دینی بنهند. جشن‌هایی همان قدر دینی، که غیردینی. میشل مالرب در کتاب *انسان و ادیان* به خوبی از عهده‌ی بیان این موضوع برآمده است؛ آن جا که می‌نویسد:

جشن‌های دینی، هرگونه که باشد، پاسخگوی نیازمندی‌های ژرف انسان است و وابستگی به دین و فرهنگ ندارد. بیان همین نیازمندی‌ها است که به باورهای دینی آغشته است. چنان که می‌توان گفت که دین‌ها از این غریزه‌ی آدمی بهره‌گیری کرده‌اند. از این رو است که در یادبودها و جشن‌های امروزی این همه لایه‌های پیاپی از دین‌های کهن می‌یابیم. ... درحقیقت نیاز به جشن و برپاداری جشن بیش از آن که دینی باشد، طبیعی است. هرگاه که در تاریخ فرو می‌رویم می‌بینیم که انسان‌های نخستین، که از خورد و خوراک خویش آسوده‌خاطر نبودند، هر زمان که خوردنی به چنگ می‌آوردند نیاز به پرخوری داشتند تا سختی

و بی‌خوراکی روزانه‌ی خویش را جبران کنند و نیاز به گردهم‌آیی داشتند تا از تنهایی بربهند. به علاوه چون برپاداری جشن به زمینه‌چینی و آماده‌سازی نیاز دارد آدمی را از «اکنون» بیرون می‌برد و به «آینده» سرگرم می‌کند. ملت‌هایی که تنگدست‌تریند بیشتر در بند این‌اند که جشن‌های باشکوه برپا کنند. ... جشن‌ها، از آن‌جا که تاوان ده تیره‌روزی‌ها و نگون‌بختی‌های آدمیان‌اند، پررنگ و رونق و پر دامنه‌اند و با فراوانی و نمایشگری و شادمانی و آرزومندی همراه‌اند. همین هاست که آن‌ها را به دین‌ها نزدیک می‌کند که به نوبه‌ی خود و در زمینه‌ای دیگر می‌کوشند برای بشریت آرام‌بخش باشند و آرزومندی آورند. دین‌ها دلوپس این‌اند که انسان‌ها را، هرآن‌گونه که هستند، به سوی خود کشانند. و گمان می‌رود که بنیاد جشن‌های دینی همین باشد.^۱

نگاهی گذرا به آیین‌های جشن در ادیان بزرگ

به دلیل دادوستدها و تعاملات فرمی مضمونی ادیان مختلف در حوزه‌ی مناسک، بی‌مناسبت نیست پیش از پرداختن به سنت‌های جشن در اسلام و تشیع، که در فصل ۳ به تفصیل گفته خواهد شد، نگاهی گذرا به جشن‌های دینی و مذهبی پیروان ادیان بزرگ داشته باشیم. مشخصاً ادیانی که به جهت قرابت جغرافیایی و فرهنگی با مسلمانان، محتمل است در تکوین فرهنگ مناسکی اسلام و تشیع اثرگذار بوده باشند؛ یعنی ادیان یهود، مسیحیت، هندوئیسم، بودیسم و صابئین مندایی.

جشن‌های یهودیان

در آیین یهود، جشن‌ها و اعیاد مهمی وجود دارد که هرکدام با آداب و تشریفات مشخصی گرامی داشته می‌شوند. مهم‌ترین این اعیاد آن‌هایی‌اند که در کتاب مقدس نام‌شان ذکر شده است؛ یعنی جشن‌های روش‌هشانا، خروج، پنجاهه و سوکوت. علاوه بر این اعیاد چهارگانه، یهودیان جشن‌های دینی دیگری نظیر یوم کیپور، حنوکا و پوریم نیز دارند که با اقبال مردمی گسترده همراه‌اند. در مجموع می‌توان موارد زیر را مهم‌ترین اعیاد و جشن‌های یهودیان دانست:

روش هسانا

«روش هسانا» جشن آغاز سال نو یهودی است که در اول تیشری و معمولاً در دو روز جشن گرفته می‌شود. یهودیان این روز را مقدس و یکی از دو روز «یامیم نورائیم»^۲ (روزهای پربهت) می‌دانند. آن‌ها معتقدند این روز، روز داوری است و مقدرات سال آینده در آن تعیین می‌گردد. در این روز، و ایام پیش و پس آن، یهودیان به خواندن دعا و اذکار مخصوص و انجام عبادات دیگر می‌پردازند. جشن این عید با اجتماع در کنیسه‌ها، سرودخوانی جمعی همراه با نواختن موسیقی و پختن غذاهای مخصوص توأم است.^۳

یوم کیپور

«یوم کیپور»^۴ که روز فدیة و توبه است، مهم‌ترین عید و زمان در طول سال یهودی است و گرامی‌داشت آن به تعبیر آنترمن «معیار اساسی التزام یهودیان به سنت خویش است»^۵. یهودیان این روز را به شکل گسترده و با حضور در کنیسه‌ها و دعاخوانی و سرودخوانی جمعی، خواندن نماز و اذکار خاص و روزه‌داری گرامی می‌دارند.^۶

سوکوت

پنج روز پس از یوم کیپور، عید «سوکوت»^۷ یا «جشن سایه‌بان‌ها»^۸ آغاز می‌شود. این عید که خاستگاهش فصل برداشت محصول بوده، در گذشته از جشن‌های زیارتی یهودیان باستان محسوب می‌شده و یکی از زمان‌های مخصوص زیارت اورشلیم بوده است. این جشن شادترین روزهای سال یهودی است و با آدابی چون آب‌پاشی، رقص، موسیقی، شادخواری و آوازخوانی همراه است.^۹

1. Rosh Ha-Shanah.

2. Yamim Nora'im.

۳. آنترمن ۱۳۹۳: ۲۶۷-۲۶۸.

4. Yom Kippur.

۵. آنترمن ۱۳۹۳: ۲۷۳.

۶. همان: ۲۷۲-۲۷۴.

7. Sukkot.

8. The Festival of Booths.

۹. آنترمن ۱۳۹۳: ۲۷۵-۲۸۰.

حنوکا

حدود دوماه پس از پایان عید سوکوت، جشن هشت‌روزه‌ی «حنوکا» یا جشن «نورها» آغاز می‌شود. جشنی که به یادبود یکی از رخداد‌های معجزه‌وار تاریخ بنی‌اسرائیل برپا می‌شود و مهم‌ترین آدابش، افروختن شمع است.^۲

ماه ادار - پوریم

دیگر موسم مهم شادمانی یهودیان، ماه ادار^۳ (برابر با بهمن - اسفند) است که شادترین ماه ایشان محسوب می‌شود و در تلمود هم به شادی در آن سفارش شده است: «وقتی که ادار فرا می‌رسد باید بسیار شادمانی کرد». به باور یهودیان، این ماه مصادف با تولد و مرگ حضرت موسی است و بنابراین جایگاه برجسته‌ای برای ایشان دارد. در روز چهاردهم این ماه، جشن مشهور «پوریم»^۴ برگزار می‌شود که خواندن ادعیه و نمازهای خاص، خیرات به نیازمندان، ارسال هدایای خوراکی به یکی از دوستان یا همسایگان، خوردن غذایی مخصوص و شرابخواری از آداب آن است. به گفته‌ی آنترم:^۵

به یهودیان توصیه شده است که [در جشن پوریم] آن قدر مشروبات الکلی مصرف کنند که دیگر برایشان میان «درد بر مردخای» (قهرمان داستان پوریم) و «مرگ بر هامان» (نقش منفی آن داستان) تفاوتی باقی نماند.^۶

در طول تاریخ، جشن پوریم به جهت اقبال عامه‌ی یهودیان توسعه‌ی فراوانی یافته و صورت کارناوالی گرفته است که در آن، افراد لباس‌های میدل بر تن می‌کنند و نمایش‌های مضحک برپا می‌سازند. در عین حال، بین جشن‌های یهودی، پوریم، غیردینی‌تر و عامیانه‌تر از دیگران است.^۶

1. Hanukkah.

۲. آنترم ۱۳۹۳: ۲۸۱-۲۸۳.

3. Adar.

4. Purim.

۵. آنترم ۱۳۹۳: ۲۸۶.

۶. همان: ۲۸۷.

پسح

از دیگر اعیاد برجسته و مهم یهود، عید «پسح»^۱ یا «فطیر» است که به مدت یک هفته جشن گرفته می‌شود. مناسبت این جشن، سالروز خروج بنی‌اسرائیل از مصر است؛ البته از نظر خاستگاه تاریخی، پسح جشنی کشاورزی بوده و با فصل برداشت محصول مرتبط بوده است. مهم‌ترین ویژگی این عید، ممنوعیت نگهداری و خوردن هرگونه نان غیر فطیر است. این جشن آداب و تشریفات مفصلی دارد که از آن جمله برپایی گردهمایی‌های خانوادگی، خوردن غذاهای آیینی مخصوص، خواندن متون تاریخی - دینی، روزه‌داری، شراب‌خواری و قربانی^۲ است.^۳

شاووعوت

دیگر عید رسمی یهود، «شاووعوت»^۴ یا «پنجاهه» است که به مدت یک یا دو روز و در پنجاهمین روز پس از اهدای پیشکشی عومر^۵ (بافه‌ی جو که از محصول دروشده‌ی کشت جدید به معبد اورشلیم آورده می‌شد) جشن گرفته می‌شود. این جشن نیز چنان‌که گفته شد ماهیتی کشاورزی دارد، اما در باور یهودیان سالروز وحی تورات در کوه سینا است و بدین سبب منزلت بالایی دارد. شب‌زنده‌داری در شب این عید، خواندن ده فرمان از روی طومار در کنیسه‌ها و همخوانی سرودهای مقدس از آداب این جشن است.^۶

جشن‌های مسیحیان

مسیحیت دینی است که از نظر اعیاد و جشن‌های دینی بسیار غنی است. در تقویم سال مسیحی، فهرست پرشماری از جشن‌ها و یادبودها به شکل چرخه‌ای وجود دارند که هر یک به نوعی با رویدادهای زندگی حضرت عیسی یا حضرت مریم و در درجات بعد دیگر قدیسان

1. Paschall.

۲. دریاب قربانی در شریعت یهود، نک: آقایی ۱۳۹۱.

۳. آنترم ۱۳۹۳: ۲۸۸-۲۹۲.

4. Shavu'ot.

5. Omer.

۶. آنترم ۱۳۹۳: ۲۹۵-۲۹۷.

مرتبط اند. هرکدام این جشن‌ها در ارتباط با فرهنگ بومی مناطق مختلف، خوراک، رنگ، تشریفات و آداب خاص خود را دارند. همچنین جایگاه، آداب و بعضاً تقویم برگزاری این جشن‌ها در مسیحیت غربی (کاتولیک و پروتستان) با مسیحیت شرقی (ارتدوکس) تفاوت‌هایی دارد. در بین شاخه‌های اصلی مسیحیت، ارتدوکس و کاتولیک آیین‌های جشن بیشتری دارند. مهم‌ترین جشن‌های مشترک مسیحی عبارتند از:

کریسمس

مردمی‌ترین و گسترده‌ترین جشن مسیحیان «کریسمس»^۱ یا «نوئل» نام دارد که در کشورهای مختلف با آیین‌ها و تشریفات فراوان و متنوع در روز ۲۵ دسامبر گرامی داشته می‌شود. مناسبت این جشن، در مسیحیت غربی، ولادت مسیح است اما مسیحیان ارتدوکس ۶ ژانویه را روز میلاد می‌دانند. کریسمس جشنی خانوادگی و فراگیر همراه با مهمانی دادن، پخت غذاهای خاص، هدیه دادن به یکدیگر خصوصاً به کودکان و رقص و موسیقی و شادخواری است که در کشورهای مختلف، آداب و تشریفات گوناگونی دارد. مقدمات این جشن از ۲۴ روز قبل و اول دسامبر آغاز می‌شود. در طی این ایام، که «ایام ظهور»^۲ نام دارد، مسیحیان کاتولیک و پروتستان اماکن عمومی و منازل خود را از جمله با قراردادن و تزیین درخت کریسمس آذین‌بندی می‌کنند. کلیساها نیز در این ایام، تشریفات و تزیینات خاصی دارند و در آن‌ها ادعیه‌ای مشخص خوانده می‌شود. سرود خوانی دسته جمعی و هدیه دادن به کودکان از آداب شب کریسمس است.^۳ اما در مسیحیت ارتدوکس، ایام ظهور جشن گرفته نمی‌شود و صرفاً به روزه‌داری اختصاص دارد.^۴ صبح کریسمس نیز مسیحیان در کلیسا اجتماع کرده و این روز را با آداب خاص گرامی می‌دارند. این حضور در کلیسا برای کاتولیک‌ها واجب است.^۵ جشن‌های کریسمس تا ۱۲ روز بعد از آن یعنی روز ۶ ژانویه ادامه می‌یابد.

1. Christmas.

2. Advent.

۳. لانسدیل ۱۳۹۱: ۵۲-۵۸.

۴. همان: ۱۳۰.

۵. مالرب ۱۳۸۳: ۳۵۷.

اپیفانی

«اپیفانی»^۱ یا «عید تجلی» در ۶ ژانویه که به نام‌های دیگری چون «خاج‌شویان» و «جشن شاهان» نیز مشهور است، به مناسبت سالروز آمدن سه نفر از شاهان یا مغان غیریهودی از سرزمین‌های دور برای شناختن عیسی پس از تولدش یا به عبارت دیگر روز نمودارشدن عیسی بر جهانیان گرامی داشته می‌شود. کاتولیک‌ها این جشن را در نخستین یکشنبه‌ی ماه ژانویه برگزار می‌کنند که کمابیش با جشن میلاد مسیح ارتدوکس‌ها همزمان است. ارتدوکس‌ها این دو مناسبت را در یک روز می‌دانند.^۲ این جشن به طور کلی جشن وقوع معجزات و نشانه‌ها و مواعظ عیسی است و در کشورهای مختلف، به خصوص در بین ارتدوکس‌ها با آداب متنوعی از جمله تقدیس آب و رژه در آب جشن گرفته می‌شود. این جشن‌ها تا آغاز ماه فوریه ادامه می‌یابد.

عید پاک

«عید پاک»^۳ یا «پسح»^۴ در بین اعیاد مسیحی، بیشترین اهمیت را داراست و بزرگترین عید رسمی مسیحیت به شمار می‌رود. مناسبت این عید، که تاریخ آن از ۲۱ مارس تا ۲۵ آوریل متغیر است، گرامی‌داشت رستاخیز عیسی سه روز پس از مرگش بر صلیب است. این عید همزمان است با عیدی که یهودیان با نامی مشابه گرامی می‌دارند؛ چراکه رستاخیز مسیح و رهایی بنی‌اسرائیل هردو در یک تاریخ رخ داده‌اند.^۵ عید پاک در پایان «چله‌ی روزه»^۶ واقع شده که در آن، مسیحیان با پرهیز از خوردن برخی غذاها و خوراکی‌ها (مانند گوشت، شکلات و...) روزه‌داری می‌کنند. مسیحیان این روز را با یک عشای ربانی مخصوص (عشای ربانی پاک) که آداب ویژه‌ای دارد، جشن می‌گیرند. از جمله آداب این روز، قربانی یک بره به نماد از مسیح است. چراکه به باور مسیحیان، مسیح همان «بره‌ی خدا»ست که قربانی شد تا مسیحیان از گناهان آزاد شوند. غذای معمول در ظهر روز عید پاک، گوشت بره‌ی قربانی

1. Epiphany.

۲. مالرب ۱۳۸۳: ۳۵۸.

3. Easter.

4. Paschall.

۵. مالرب ۱۳۸۳: ۳۵۷.

6. Lent.

است. استفاده از تخم مرغ‌های رنگی از دیگر آداب متداول این عید است.^۱ ارتدوکس‌ها در بعدازظهر این روز «نماز شامگاهی عشق»^۲ را اقامه می‌کنند.^۳ جشن‌های عید پاک تا پنجاه روز ادامه می‌یابد و در جشن پنجاهه پایان می‌پذیرد.

پنجاهه

«پنجاهه»^۴ پنجاه روز پس از عید پاک و هفتمین یکشنبه‌ی پس از آن است که به یادبود فرودآمدن روح القدس بر حواریون و سخن گفتن با آن‌ها و الهام مأموریت گسترش تعالیم مسیح در جهان و به عبارت دیگر سرآغاز گسترش کلیسا جشن گرفته می‌شود.^۵ در این روز، کلیساها و خانه‌ها با نمادهایی چون کبوتر سفید تزیین می‌شوند.^۶ ارتدوکس‌ها این جشن را به مدت دو روز برگزار می‌کنند: روز نخست «یکشنبه‌ی تثلیث» که کلیساها در آن گل‌آرایی می‌شوند و روز دیگر «روز روح القدس»^۷. انجام مراسم در کلیسا، ضیافت‌های شام و ناهار، حرکت دسته‌های خیابانی، غسل تعمید و رقص از دیگر آداب این جشن است.^۸

هالوین

«هالوین»^۹ یا «عید اولیا»^{۱۰} یا جشن «همه‌ی قدیسان»^{۱۱} در ۳۱ اکتبر برگزار می‌شود و مناسبت اصلی آن گرمی داشت همه‌ی قدیسان آشنا و ناآشنا است. این جشن، در شکل مردمی در مسیحیت غربی به صورت «جشن کدوتنبل» و با مراسم پوشیدن لباس‌های عجیب و ترسناک و آداب دیگر شناخته می‌شود.^{۱۲}

۱. لانسدیل ۱۳۹۱: ۶۷-۶۹.

2. Vespers of Love.

۳. لانسدیل ۱۳۹۱: ۱۳۶.

4. Pentecote.

۵. مالرب ۱۳۸۳: ۳۵۸.

۶. لانسدیل ۱۳۹۱: ۷۰.

۷. همان: ۱۳۷.

۸. نک: بریتل ۱۳۸۱.

9. Halloween.

10. All Hallows' Eve.

11. All Saints.

۱۲. لانسدیل ۱۳۹۱: ۷۳-۷۴.

بزرگداشت پطرس و پولس مقدس در ۲۹ ژوئن^۱ و «چهارشنبه خاکستر»^۲ از دیگر جشن‌های عمومی مسیحیان است. علاوه بر جشن‌های عمومی و مشترک، شاخه‌های مسیحیت هرکدام جشن‌های اختصاصی خود را هم دارند. به عنوان مثال از جشن‌های کاتولیک‌ها «عید عروج مریم»^۳، «جشن پیکر مسیح (گوشت و خون پروردگار)»^۴، «جشن فرشتگان محافظ» در ۲ اکتبر^۵، «روز تطهیر مریم عذرا» در ۲ فوریه^۶ و «جشن بارداری مقدس»^۷ در ۸ دسامبر؛ و از جشن‌های ارتدوکس‌ها، «عید ولادت مریم (تئوتوکس)» در ۸ سپتامبر^۸، «عید بشارت» در ۲۵ مارس^۹ و «عید نورافشانی مسیح» در ۶ آگوست^{۱۰} و از جشن‌های اختصاصی پروتستان‌ها «روز اصلاح» در ۳۱ اکتبر (سالروز صدور اعلامیه‌ی مشهور لوتر و آغاز جنبش اصلاحات در مسیحیت) را می‌توان نام برد.

جشن‌های هندوان

در بین ادیان بزرگ، دین هندو، یکی از پرشمارترین مناسک جشن را داراست. در طول سال، جشن‌های فراوانی که کمابیش دلالت دینی دارند، توسط پیروان این دین برگزار می‌شود. مهم‌ترین این جشن‌ها عبارتند از:

داشهر^{۱۱}

«داشهر^{۱۱}» یا «ناواراتری»^{۱۲} یا «دورگا پوجا»^{۱۳} از مهم‌ترین جشن‌های هندو است که در

۱. همان: ۷۲.

2. Ash Wednesday.

3. Assumption.

۴. لانسديل ۱۳۹۱: ۷۲.

۵. همان: ۷۳.

۶. همان: ۵۹-۶۰.

7. The Feast of the Immaculate Conception.

۸. لانسديل ۱۳۹۱: ۱۲۹.

۹. همان: ۱۳۴.

۱۰. همان: ۱۳۸.

11. Dashehra.

12. Navaratri.

13. Durgapuja.

بزرگداشت پیروزی نیکی بر بدی برپا می‌شود و ده روز به درازا می‌کشد^۱.

دیپاوالی

«دیپاوالی»^۲ یا «دیوالی»^۳ شادترین جشن هندویی است و در ماه «کاتیکا» (اکتبر - نوامبر) برای بزرگداشت «لاکشمی»^۴ (الاهی فراوانی و رفاه) برپا داشته می‌شود. «در این جشن، خانه‌ها را با آهک سفید می‌کنند و با رشته‌های لامپ الکتریکی چراغان می‌کنند. شب‌ها ترقه می‌ترکانند برای راندن جن‌های بد. جامه‌ی نو به تن می‌کنند، به یکدیگر تبریک می‌گویند، به بازی و سرگرمی می‌پردازند و دوستان را به خانه مهمان می‌کنند»^۵. قربانی بز و گوسفند در مناطق روستایی از دیگر آداب این جشن است^۶.

هولی

جشن «هولی»^۷ یکی از جشن‌های شاد و عامه‌پسند هندوئیسم است که در ماه فالگونا (فوریه - مارس) برگزار می‌شود. در این جشن که فرم کارناوالی دارد، مردم به یکدیگر آب رنگین و پودرهای گوناگون می‌پاشند. خاستگاه اسطوره‌ای این جشن، مرگ اهریمنی مؤنث به نام «هولیکا»^۸ است. در این جشن، نقض برخی هنجارهای رفتاری موقتاً مجاز شمرده می‌شود و مردم می‌توانند با مصونیت و بی‌اعتنا به مقام و شأن اجتماعی، به یکدیگر اهانت کنند^۹.

کریشنا جایانتی

«کریشنا جایانتی»^{۱۰} جشنی است که به مناسبت زادروز «کریشنا»^{۱۱} - معروف‌ترین خدای

۱. مالرب ۱۳۸۳: ۳۵۵.

2. Dipavali.

3. Diwali.

4. Lakshmi.

۵. مالرب ۱۳۸۳: ۳۵۶.

۶. شاتوک ۱۳۸۲: ۲۰۳.

7. Holi.

8. Holika.

۹. شاتوک ۱۳۸۲: ۲۰۴.

10. Krishna Jayanti.

11. Krishna.

هندو- در سراسر هند در ماه شراوانان (ژوئیه .اوت) برگزار می‌شود. این جشن، بعد از یک روز روزه‌داری و در نیمه شب (ساعت ولادت کریشنا) برپا می‌گردد^۱. پوشیدن لباس نو، غسل و خانه‌تکانی از دیگر آداب این جشن است^۲.

گانش چاتوری

«گانش چاتوری»^۳ جشنواره‌ای است که پیروان هندوئیسم هر ساله در ماه‌های اوت و سپتامبر به مناسبت زادروز «لرد گانش»^۴ یکی از خدایان آیین هندو برگزار می‌کنند. این جشنواره تقریباً ده روز به طول می‌انجامد. مظهر خدای گانش، فیل است و در این جشن، مردم پیکره‌هایی از فیل می‌سازند و آن‌ها را تزیین کرده و در منازل و معابر عمومی نصب می‌کنند. پایان بخش جشنواره، یعنی غروب روز دهم، این پیکره‌ها را به رودخانه یا دریا می‌اندازند. همچنین در آخرین روز جشن، مجسمه‌ی فیل بزرگی با تشریفات و تزییبات بسیار در خیابان به نمایش در می‌آید و مردم با پایکوبی و آوازخوانی آن را تا معبد حمل می‌کنند^۵.

جشن‌های بوداییان

در بودیسم نیز جشن‌ها و آیین‌های دینی شادمانه جایگاه مهمی دارند. تقویم بودایی براساس گاه‌شماری قمری است و به همین جهت زمان برگزاری جشن‌ها برحسب سنت‌های محلی در کشورهای مختلف متفاوت است. مهم‌ترین جشن‌های بودایی عبارت‌اند از:

لوسار

«لوسار»^۶ جشنی است که به مناسبت سال نو تبتی و به مدت سه روز برپا می‌شود. در این جشن، دوستان و خویشان به دیدار یکدیگر می‌روند و به تبادل هدایا می‌پردازند. صومعه‌ها در این

۱. شاتوک ۱۳۸۲: ۲۰۴.

۲. تمیم‌داری و نوتاش ۱۳۹۸: ۱۲۸.

3. Ganesh Chaturthi.

4. Ganesha.

۵. تمیم‌داری و نوتاش ۱۳۹۸: ۱۲۷-۱۲۸.

6. Losar.

ایام تزیین شده و بودایی‌ها با حضور در آن‌ها در مراسم خاص و آیین‌های متنوع جشن شرکت می‌کنند. این جشن، استمرار جشن دینی و بومی قدیم‌تر تبتی‌ها یعنی «بون»^۱ است.^۲

مگه پوجا

«مگه پوجا» دومین جشن مهم بودایی‌ها است و به یادبود روزی برگزار می‌شود که بودا مرگ خویش را پیشگویی کرد و خلاصه‌ای از تعالیم خود و مجموعه‌ای از احکام و قواعد را برای شمار زیادی از راهبان بازگو کرد. این جشن، بیشتر آیینی رهبانی است و طی آن راهبان و راهبه‌ها گرد هم آمده و به تبادل اطلاعات و تجارب می‌پردازند.^۳

ویساک

«ویساک»^۴ یا «وساخا» یا «روز بودا»، از مهم‌ترین جشن‌های بودایی است و در یادبود تولد بودا، روشنی‌یافتگی او و حصول به نیروانا برگزار می‌شود. این تنها جشنی است که زمان برگزاری آن بین تمام بوداییان جهان ثابت است. در این روز، خانه‌ها را با گل تزیین کرده و با سوزاندن عود معطر می‌کنند و برای انجام مراسم مذهبی به معابد محلی می‌روند و به راهبان اعانه می‌دهند.^۵

آسال پوجا

«آسال پوجا»^۶ یا «دَمَه چاگه»^۷ جشنی است که برخی بوداییان در سالگرد نخستین خطابه‌ی بودا برگزار می‌کنند. آن‌ها در این روز تعالیم بودا را می‌خوانند و وی را تکریم می‌کنند. شب‌زنده‌داری از دیگر آداب این جشن است.^۸

روز پادما سامباوا

پادما سامباوا^۹ از قدیسان بزرگ بودایی و نخستین راهب هندی بوده که بودیسم را در قرن

1. Bon.

۲. لانسدیل ۱۳۹۱: ۴۱۷-۴۱۸.

۳. همان: ۴۱۹.

4. Wesak.

۵. لانسدیل ۱۳۹۱: ۴۲۰.

6. Asalha Puja.

7. Dhammacakka.

۸. لانسدیل ۱۳۹۱: ۴۲۲.

9. Padmasambhava.

هشتم به تبت آورده است. در این روز، در ماه سپتامبر، بوداییان تبت یاد وی را گرامی می‌دارند. این جشن با پوشیدن لباس‌های رنگی آغاز می‌شود و با دعاخوانی، قرائت داستان‌هایی از زندگی پادماسامباوا و توزیع غذای دسته‌جمعی ادامه می‌یابد.^۱

روز کاتینا

«روز کاتینا»^۲ جشنی است که در پایان ایام عزلت‌گزینی در فصل بارانی برگزار می‌شود. در جنوب شرقی آسیا، این جشن توأم با اهدای پارچه‌هایی توسط مردم به صومعه‌ها است. این پارچه‌ها صرف تهیه‌ی خرقه برای راهبان می‌شود. توزیع غذا بین مردم از دیگر آداب این جشن است.^۳

روز سنگه

«روز سنگه» یا «ماه کامل» که در نوامبر برگزار می‌شود، جشن شادمانه‌ی دوستی است و در آن همه‌ی بوداییان، چه راهبان و چه مردم عادی، دور یکدیگر جمع می‌شوند تا جشن بگیرند و به تبادل هدایا پردازند.^۴

جشن‌های منداییان (صابئین)

در آیین مندایی اعیاد بخش مهمی از مناسک دینی‌اند و برگزاری آن‌ها واجب و ضروری است. این اعیاد به دو دسته‌ی اصلی و فرعی تقسیم می‌شوند. اعیاد اصلی عبارتند از عید بزرگ، عید کوچک، عید پنجه و عید فرشته.^۵ عید در زبان مندایی «دهوا» نامیده می‌شود. علاوه بر این چهار عید اصلی، صابئین اعیاد فرعی متعددی نیز دارند که از مهم‌ترین‌شان «فل» و «عاشوریه» را می‌توان نام برد.^۶

۱. لانسدیل ۱۳۹۱: ۴۲۲-۴۲۳.

2. Kathina Day.

۳. لانسدیل ۱۳۹۱: ۴۲۳-۴۲۴.

۴. همان: ۴۲۴.

۵. شیرالی ۱۳۹۴: الف: ۵۹.

6. Dehva.

۷. بهرامی ۱۳۸۳: ۱۰۲-۱۰۳.

عید بزرگ

عید بزرگ یا «دهوا ربا» آغاز سال جدید منداییان (در اواخر تیرماه) و برابر با زمان هبوط آدم بر زمین است. این عید با آدابی چون طهارت، تعمید، پوشیدن لباس نو، اعتکاف و نیایش و نهایتاً اجتماع در «مندی» (پرستشگاه و محل اجتماعات آیینی صابئین) و وعظ روحانیان گرامی داشته می‌شود.^۲

عید کوچک

عید کوچک یا «دهو حونین» به مناسبت برداشت محصولات کشاورزی و موسمی برای شکرگزاری خداوند است که در ۱۸ ماه تورا (برابر با ۱۵ آبان) برگزار می‌شود.^۳

عید پنجه

عید «پنجه» یا «پروانایا» که مشهورترین عید صابئین است و همه ساله از اواخر اسفند تا ۳ فروردین به شکل گسترده و باشکوه گرامی داشته می‌شود. ایامی که به باور صابئین مقدس بوده و خلقت جهان در آن رخ داده است. از این رو در آن به نیایش می‌پردازند و معتقدند حاجات و دعاها در آن برآورده است. خواندن کتب دینی، تعمید و پخت غذای آموزش برای مردگان از آداب این روز است.^۴

عید فرشته

عید «فرشته» یا «دهوا دیمانه» که در مردادماه است و به مناسبت ولادت پیامبرشان یعنی حضرت یحیی جشن گرفته می‌شود. در این روز، منداییان از طلوع آفتاب با افراشتن درفش در کنار رودخانه به تعمید دسته جمعی می‌پردازند و عبادت می‌کنند. دید و بازدید و ضیافت و جشن از دیگر آداب این عید است.^۵

1. Dehva Raba.

۲. شیرالی ۱۳۹۴ الف: ۵۹-۶۰.

۳. همان: ۶۰-۶۱.

۴. همان: ۶۱-۶۲.

۵. همان: ۶۲.

